

NOTES SOBRE LA ICONOGRAFIA DEL RETAULE DEL ROSER DE LA BASÍLICA DE SANTA MARIA DE MATARÓ (II)

EL QUART MISTERI DE GOIG. ELS ÀNGELS

El retaule del Roser de Santa Maria ha estat profundament estudiat pels mataronins que han investigat en la nostra història local i també per especialistes en el barroc, entre els quals destaca la Dra. Aurora Pérez Santamaria, amb treballs publicats als nostres *Fulls 30* (gener 1988), *Fulls 39* (gener 1991), *Fulls 42* (gener 1992) i també en altres revistes i en comunicacions a congressos, fet que ha donat una àmplia difusió a l'esmentat retaule, obra del taller mataroní dels Riera.

Aquestes notes són una continuació de la comunicació presentada a la *V Sessió d'Estudis Mataronins*, celebrada el 7 de maig de l'any 1982. Comentem ara les particularitats que presenta el relleu corresponent al quart misteri de goig, la Presentació de Jesús al temple i les figures dels nombrosos àngels que hi ha en el retaule.

Als seus inicis, la devoció del rosari consistia únicament en la recitació de cent cinquanta avemaries, en substitució dels cent cinquanta salms del saltiri que resaven els monjos sacerdots. Aquesta devoció fou proposada per facilitar la pregària als fidels que no tenien coneixement de la llengua llatina que s'emprava en la recitació de l'Ofici Diví, i a més eren nombrosos els que ni tan sols sabien llegir.

Per trencar la monotonia de la recitació, s'intercalaven entre les avemaries diversos episodis de la vida de Jesús; hem trobat una versió antiga d'aquesta devoció que proposava un verset de l'evangeli a cada avemaria, però la forma generalment acceptada fou distribuir el rosari en quinze misteris amb deu avemaries, glossant els quinze episodis de la vida de Jesús en tres grups de cinc misteris: els de Goig, els de Dolor i els de Glòria. D'aquesta forma propagaren aquesta devoció els frares predicadors o dominics, orde fundada per sant Domènec de Guzman.

Aquests frares promogueren la fundació de les confraries del Roser, existents a la quasi totalitat de les parròquies de la nostra terra, confraries que rivalitzaren en la construcció de retaules del Roser, dels quals tenim un dels millors exemplars a Santa Maria de Mataró. En el retaule, a més de la bella imatge de Maria, hi són representats els relleus de tots els misteris del rosari; aquest retaule fou construït a la fi del segle XVII, però consta que a l'església gòtica ja hi havia un antic retaule situat on actualment hi ha la capella de les Santes.

Aquesta comunicació és una petita aportació al coneixement del retaule del Roser; tot i que ha estat profundament estudiat, encara podem trobar-hi algun detall que no ha estat comentat en els treballs publicats.

EL QUART MISTERI DE GOIG: LA PRESENTACIÓ DE JESÚS AL TEMPLE

El relleu del retaule corresponent a aquest misteri ens mostra el gran sacerdot que acull l'Infant Jesús que li acaba d'oferir Maria, de genolls al peu de l'altar. El nen va nu i el sacerdot té a la mà el ganivet necessari per a la circumcisió. Al fons, sant Josep, i al seu costat una altra figura d'home, i a cada costat del sacerdot dos ministres porten atxes enceses.

Les figures més destacades són les del sacerdot i la de Maria a les grades de l'altar. A la part alta del relleu es veuen dos angelets, i a un costat una llàntia; s'insinuen també les columnes, les cortines i els arcs del temple. Els dos assistents del sacerdot, amb les atxes, podrien ser una al·lusió a la festivitat de la Candelera.

Veiem clarament que en la representació d'aquest misteri es barregen dos episodis de la vida de Jesús, esdevinguts amb una separació en el temps i en el lloc: la Presentació de Jesús al temple i la circumcisió.

L'evangelista Lluc, en el capítol segon, després de la narració del naixement de Jesús, ens descriu clarament en el verset 21: «Quan van complir-se els vuit dies i hagueren de circumcidar l'infant, li van posar el nom de Jesús; era el nom que havia indicat l'àngel abans que el concebés la seva mare». En el verset 22 segueix: «Quan van complir-se els dies que manava la Llei de Moisès (quaranta) referent a la purificació, portaren Jesús a Jerusalem per presentar-lo al Senyor». Compliren així el que manava el Levític (12, 1-8): la dona, quaranta dies després del part, s'havia de sotmetre als ritus de la purificació, oferint un sacrifici presentat al sacerdot. Lluc identifica la purificació de la mare i l'oferiment de l'infant al Senyor.

Aquests dos episodis de la vida de Jesús, la circumcisió als vuit dies i la presentació als quaranta, han estat commemorats per la litúrgia de l'església seguint l'ordre cronològic: en el dia de la capvuitada de Nadal es recorda la circumcisió i la imposició del nom de Jesús, cerimònia que s'ha considerat com una anticipació del baptisme cristià, afegint-hi també la commemoració de la primera sang vessada per Jesús.

Als quaranta dies de Nadal, el 2 de febrer, la festivitat de la Candelera commemora els dos episodis units per l'evangelista Lluc: la Presentació de Jesús al temple i la Purificació de Maria. Aquest episodi és el tema que fou escollit des dels seus inicis per al Quart Misteri de Goig en la devoció del Rosari. Així ho manifesta clarament el llibre de fra Geroni Taix, del qual coneixem una primera edició l'any 1556; a la biblioteca del Museu Arxiu de Santa Maria tenim un exemplar de l'edició feta a Cervera l'any 1775, en el qual hi ha la mateixa descripció d'aquest quart misteri de goig amb aquestes paraules:

«En lo Temple ahont partireu
pera ab la Lley cumplir,
quant vostre Fill oferireu,
lo quart Goig Verge sentireu
per lo que ohireu alli dir:
Car moltes coses contaren,
Anna Viuda, y Simeon,
del Xich, al qual adoraren,
y esser Ell molt clar mostraren
Rey, y Senyor de Sion.»

Tot i la claredat dels textos evangèlics i devocionals, en el gravat més antic que coneixem representant els misteris del Rosari –obra de fra Francesc Domènech de l'any 1488–, en el dibuix corresponent al quart misteri de goig –la Presentació de Jesús al temple–, ja hi trobem una composició d'una forma que no permet veure si es tracta d'aquest misteri o bé si l'escena correspon a la circumcisió. És una constant en els gravats la interferència d'aquestes dues escenes, separades en el temps i en l'espai.

El retaule del quart misteri de goig del nostre retaule del Roser, inspirat segurament en algun d'aquests gravats, representa clarament la circumcisió amb les anomalies històriques de la presència de Maria al temple, la qual cosa no li estava permesa fins al moment de la purificació, als quaranta dies del part, i també la solemnitat que dóna a la circumcisió, presentant-la en el temple oficiada pel gran sacerdot, quan en la pràctica l'executava un ministre inferior anomenat «mohel» en el domicili del nadó, als vuit dies del naixement.

No és el nostre retaule l'únic que presenta la barreja d'aquestes dues escenes; prenem com a exemple el retaule de Sant Cebrià de Tiana, obra de Josep Tremulles. Segons l'estudi de Dolors Bocanegra, publicat a *Fulls 57* (gener 1997), el quart misteri de goig d'aquell retaule, el misteri de la Presentació, s'inspira en una estampa de Cherubino Alberti datada l'any 1580, que té per tema la circumcisió amb les anomalies històriques de la figura del gran sacerdot i la presència de Maria al temple, cosa que l'autora de l'estudi anomena la «contaminació» entre els dos misteris.

Ha contribuït a aquesta «contaminació» el fet que els autors dels gravats, de les pintures i de les escultures, han representat sempre la figura de Simeó, en el misteri de la Presentació, com el gran sacerdot amb l'Infant Jesús als braços, tot i que l'evangeli indica únicament que es tractava d'un ancià que acudí al temple, sense esmentar que fos un sacerdot.

Amb les vestidures sacerdotals el trobem a Santa Maria en l'òval de Viladomat, a la capella dels Dolors i a la sala de Síntesi del Museu Arxiu en la bella escultura de Carles Moretó, feta per al retaule major de Santa Maria que havia de formar part del grup escultòric representant el misteri de la Purificació, titular de la Basílica.

No hem d'estranyar aquesta exaltació de la figura de Simeó, ja que és el primer personatge que indica en l'evangeli que Jesús és el Salvador de tots els pobles i la llum que es revela a les nacions.

ELS ÀNGELS AL RETAULE DEL ROSER

Mereix un comentari la nombrosa representació d'àngels en el nostre retaule. El papa sant Gregori el Gran, en la seva homilia, posada com a lectura en l'ofici dels arcàngels Miquel, Gabriel i Rafael, els defineix d'aquesta forma: «Cal saber que el nom àngel és nom d'ofici, no de naturalesa»; segueix dient: «Els qui anuncien coses poc importants són anomenats àngels, els qui anuncien coses més importants són anomenats arcàngels».

Tot i que els àngels són considerats com a forces de Déu, els donem forma humana i un nom que indica el seu ministeri. Miquel significa «Qui con Déu», Gabriel «Força de Déu» i Rafael «Medicina de Déu». De la mateixa manera que el nom designa la seva funció, també ho manifesta la forma que els vestim. Miquel com a guerrer, Gabriel amb el lliri, símbol de la puresa de Maria, destinatària del seu missatge, i Rafael com a pelegrí acompanyant Tobies, amb el peix destinat a la guarició del seu pare Tobit.

Els àngels representats com a adults porten túnica i les ales, i si són infants van gairebé nus. També són representats com un cap alat que l'heràldica anomena querubins, però en els contractes de l'època són designats «serafins». S'equiparen als àngels les figures infantils corresponents als «putti», que des del Renaixement s'empraven únicament com a motius ornamentals. Per tal de distingir entre els adults i els nens, els anomenarem angels o angelets.

Destaquen a l'àtic del retaule, sobre cada un dels dos medallons amb els sants dominics, els arcàngels Miquel i Rafael; han perdut les insígnies que els distingien, però encara podem veure el puny de l'espasa en la mà alçada de Miquel i el lligall que sostenia el peix de Rafael. L'arcàngel Gabriel figura en el seu lloc en el primer misteri de Goig, exercint el seu ministeri en l'Anunciació de Maria.

Els àngels més bells del retaule són els dos de les portes del sòcol, a cada costat de l'altar, entre les figures dels atlants que sembla que sostinguin tot el pes del retaule. Vesteixen aquests àngels una túnica oberta per davant que mostra les cames i els peus, i ambdós sostenen un pom de roses.

També tenen roses a les mans quatre dels angelets, quasi nus i en actituds gracioses, col·locats en els pedestals de les columnes salomòniques; igualment porten roses els angelets de l'àtic, entre les figures de les virtuts teològals, la Fe, l'Esperança i la Caritat.

A cada costat de l'altar, dos angelets sostenen l'antic escut de la Confraria del Roser format per tres roses; el mateix escut el trobem a la peanya de la imatge

de la Mare de Déu. Trobem també roses en els relleus de la cornisa i estampades en tons vermells i daurats en el vestit i el mantell de Maria, que porta un ram de roses a la mà. La rosa és el símbol de Crist i Maria és la Mare del Roser; ho expressen clarament els goigs del Roser en les diverses estrofes.

Si mirem els dos angelets del pedestal de les columnes salomòniques centrals, observarem que l'un mira la imatge de Maria, però l'altre porta la palma daurada que els relats dels evangelis apòcrifs posen en les mans de l'àngel que anuncia a Maria el seu imminent traspàs, escena anomenada la Segona Anunciació.

Generalment, en el retaule, quan els àngels tenen una missió determinada, són representats com a adults, vestint túnica; així ho veiem en els arcàngels que ja hem descrit, en els dos àngels amb atxes als costats de Maria en la seva «dormició» i els quatre que l'acompanyen en la seva assumpció al cel. Una excepció a aquesta norma, la trobem en el relleu corresponent al primer misteri de Dolor: l'oració a l'hort de Getsemaní; l'àngel que conforta el Senyor és un angelet, que porta en una mà el calze i en l'altra la creu.

En el nostre retaule no hi falten àngels músics, cosa freqüent en el barroc, que en aquest aspecte segueix el camí d'estils anteriors que posen música glorificant Maria. A la glòria del relleu de la dormició de Maria dos angelets, l'un tocant la trompeta i l'altre amb el llaüt, i en l'assumpció un angelet a cada costat, l'un també tocant el llaüt i l'altre la guitarra.

Sobre l'arc del cambril de Maria dos angelets amb llargues trompetes porten un canelobre a l'altra mà; més amunt, també hi ha dos angelets ceroferraris.

En els retaules corresponents al segon, tercer i quart misteris de Goig, trobem a la glòria una parella d'angelets en actituds gracioses, angelets que en el naixement de Jesús sostenen la filactèria amb el «Gloria in excelsis Deo».

En les columnes salomòniques són representats angelets de cos sencer, dos a cada una de la primera andana i un a les superiors; als entaulaments, a les cornises, a les grades de l'altar i als escuts, hi són esculpits capets alats, anomenats en els contractes serafins. En l'ornamentació lateral i als costats dels medallons dels sants dominics, podem veure angelets de mig cos.

Si sumem els tres arcàngels, els vuit àngels vestits amb túnica, els cinquanta-tres angelets de cos sencer, els vuit de mig cos i els cinquanta-dos caps amb ales o serafins, ens donen un total de cent vint-i-quatre figures d'aquests esperits celestials.

Eugène Cortade, en el seu llibre *Retables Baroques du Rusillon*, editat a París l'any 1973, en la descripció d'aquells retaules, tan catalans com els que tenim més a prop, ha estat el primer d'estudiar el seu aspecte teològic valorant, a més del seu testimoni artístic i històric, la seva religiositat, i ens ha ensenyat a contemplar-los també amb els ulls de la Fe.

Voldria citar les encertades opinions de Cortade: «L'àngel, sota diversos aspectes –herència del Renaixement– querubí o «putto», cap alat, infant galtaplè enfilant-se a una columna, sílfide fent de músic o ceroferari, és la personificació dels autèntics amors i dels esperits benaventurats. Una absència remarcable en aquest món quasi irreal: el dimoni que no es manifesta mai en els retaules barrocs». Efectivament, en el nostre retaule del Roser no hi és el dimoni, ni sota els peus de sant Miquel.

Segueix dient: «La mitologia proporciona éssers mig humans, mig divins, com l'atlant sostenint un monument, la cariàtide sobre un frontó, els faunes i les cares sense nom, tant d'homes com de dones».

En el nostre retaule tenim atlans però els anomenen d'una forma més casolana, la mateixa que hem vist en un contracte de Pau Costa: «quatre minyons vulgarment dits las quatre parts del món». Amb tot això, no els treu el seu significat: quatre homes de les quatre races conegudes aquell temps, sostenen la construcció dedicada a la glòria de Maria, en representació de tota la humanitat.

Referent al regne vegetal ja hem parlat de les roses, tan abundants en el nostre retaule, però hem d'afegir-hi l'exuberant vegetació que el decora: els ceps amb els pàmpols i raïms enroscats a les columnes salomòniques, de clara significació eucarística, les fulles d'acant dels capitells, les garlandes i els fullatges.

El regne animal, en menor escala, també hi és representat: el bou i la mula del pessebre, les aus que picotegen els grans de raïm de les columnes salomòniques i el colom, símbol de l'Esperit Sant.

En considerar tots aquests elements de la natura, emprats pels escultors del barroc, l'autor esmentat es fa aquesta pregunta: «Tota aquesta sobrecàrrega, que alguns troben excessiva i confusa, no serà que està ordenada per una lògica interna, la de la redempció total del món que torna al seu Creador?»

Rafael Soler i Fonrodona